

“EZ-ZÎR EBÛ LEYLÂ EL-MUHELHİL B. REBÎ'A” SÎRESİNDE BİR KOMPOZİSYON USULÜ OLARAK “ODAKLANMA”

Doç.Dr. Rıza HALILOV*

Sîre:¹ Arap halk edebiyatının, en yaygın ve büyük hacimli eserlerinden biri olup genelde kahramanlık, intikam, aşk ve kabile savaşları gibi çeşitli konuları içermektedir. Temelinde dünya folklorundan, özellikle de destan yaratıcılığında gelen motif ve epizotlara ve genellikle de eski çağlardaki Arap hayatını ele alan rivayet ve efsanelere dayanan sîreler, dilden dile geçerek, yaklaşık XV. yüzyılda son şekline alıp günümüze kadar gelmiştir.

Genelde bir folklor eseri olup, zaman zaman birtakım değişikliklere uğramış olduğundan sîrenin, meydana geliş tarihini kesin olarak tespit etmek mümkün değildir. Ancak, sîrede bazı tarihi şahsiyetlerden ve olaylardan bahsedilmesinden yola çıkarak onun ortaya çıkış tarihini tahmini olarak belirlemek mümkündür. Her halükârda bu gibi bulgular, herhangi bir sîrenin ortaya çıkış tarihi hakkında bazı tespitler yapılmasında temel kaynak oluşturabilmektedirler.

Sîre, adından da anlaşılacağı gibi tarihi ve efsanevi şahısların folklorlaşmış hayat mücadelesini ele alan ve onların çeşitli maceralarından bahseden, epik alanda yer alan olayları ihtiva eden ve çağdaş edebi bir ifadeyle söylemek gerekirse bir halk romanı niteliğindedir.

Sîrenin önemli özelliklerinden biri, şahsiyetleri ve olayları açısından Ortaçağ Klasik Arap Edebiyatı ile folklor arasında bir uyum sağlamasıdır. Biz sîrede, Arap Edebiyatı'nın tarihi ve efsanevi

şahsiyetlerinin folklor menşeli olaylara katıldıklarını, folklor karakteri konusunda olduklarını görmekteyiz.

Arap tahkiyeciliğinin bir eseri olarak sîrelerin edebi yönden incelenmesi ve araştırılmasının tarihi, bir anlamda Binbir Gece Masalları'ndan farklı değildir. Şöyleki sîrelerde bu masallar gibi ortaçağlardan beri, halk edebiyatı eserlerini yeterince önemsemeyen Arap edebiyatçılarının ilgi sahaları dışında kalmıştır.

“Sîretu 'Antara b. Şeddâd”, “Sîretu Melik Seyf b. Zî Yezzan” vb. gibi Arap Halk Edebiyatı'nın bir türü olarak kendilerine özgün kompozisyon özellikleri olan sîrelerin bir sisteme dayanmayan karmaşık kompozisyonu eski mitoloji ve masal motiflerinin yanısıra, daha sonraki çağların epik yaratıcılığına has olan motifleri de içermektedir. Genelde, sîrelerin kompozisyonu ile ilgili olan bu özette tespitler *Ez-Zîr Ebû Leylâ el-Muhelhil b. Rebî'a*³ için de geçerlidir. Ancak, düğüm noktası niteliğinde olan intikam motifi üzerinde olayları gelişen söz konusu sîrede, diğer sîrelerde gördüğümüz mitolojik motif ve karakterlere rastlamamaktayız. Arkaik mitolojik motiflerin sîrede yer almaması, her şeyden önce onun, sonraki çağların ürünü olduğunu ve arkaik hafızayı kaybettiğini göstermektedir. Bununda ötesinde, adı geçen sîrenin, Basralı edip Ebû 'Ubeyde (M. 728/805) tarafından derlenip yazıya geçirilmiş ve eski çağlardaki Arapların hayatında yer

alan çeşitli olayları içeren *Eyyâmü'l-'Arab* (Arapların Günleri)'nin kaynaklarından biri olması da sîrede mitolojik motiflerin yer almasına imkan vermiştir. Diğer bir deyişle sîrenin yazıya geçirilmesi bir anlamda onun gelişmesini engelleyen nedenlerden biri olmuştur.

ez-Zîr sîresinin kompozisyon yapısındaki diğer bir farklılık ise, diğer sîrelerde arkaik düşünce tarzıyla ilgili olan "yasagın ihlali" motifi yaygın iken bu motif, adı geçen sîrede işlenmemiştir. Ancak "tekrarlanma" ve "odaklanma" gibi motifler bu eserin konu hattının gelişmesinde ve konuya yeni olaylar kazandırmakta önemli bir rol oynamıştır. "Tekrarlanma", adından da anlaşılacağı üzere bir kompozisyon usulü olarak, benzer olayların eserde çeşitli detay değişiklikleri ile iki ya da ikiden fazla tekrarlanmasıdır. Adı geçen sîrede "kehanet uyku-su"³ "Muhelhil'in atının kaçırılması"⁴ ve "zor görevler"⁵ gibi motifler burada, bir kompozisyon usulü olan "tekrarlanma" için bir örnek oluşturmaktadır. Mesela, Kuleyb'in hanımı Celile'nin baktığı faldan, babası Emîr Murra ile kardeşi Cesâs'ın, el-Muhelhil tarafından öldürüleceğini öğrendikten sonra el-Muhelhil'i öldürmek amacıyla ona, aslan kuyusundan kendisine su ve aslan sütü getirmesi gibi başarılması imkansız ve çok tehlikeli olan zor görevler yüklemesi, bu usule bir örnektir. Bu "zor görevler" motifi, bir takım değişikliklerle eserde birkaç kere tekrarlanmaktadır.

Bu "zor görevlerin" tekrarlanması burada, el-Muhelhil'in öldürülmesini amaçlamasının yanısıra, söz konusu motive yeni boyutlar da kazandırmaktadır.

Bu sîrede, yer alan kompozisyon usullerinden biri de "odaklanma"dır. Diğer bir deyişle *ez-Zîr*'in kahramanlarından birinin ve genellikle baş kahramanın et-

rafında eserin motif ve epizotlarının odaklanmasıdır. Bu usulden dolayı *ez-Zîr*' in, yani el-Muhelhil'in olayların merkezinde bulunduğunu görmekteyiz. Şunu belirtmek gerekir ki, bir kompozisyon usulü olarak "odaklanma", Arap edebiyatı için yeni bir şey değildir. Şöyle ki çeşitli edebiyat antolojilerinde Arap edebiyatının tarihi ve efsanevi şahsiyetleri hakkında verilen bilgiler, söz konusu şahısların tüm hayat merhalelerini kapsayıp bir konu çizgisi etrafında dizilerek, onların bir anlamda biyografilerini ortaya koymaktadır.

ez-Zîr' de olayların, sîrenin baş kahramanı olan el-Muhelhil etrafında odaklandığını görmekteyiz. Genellikle "odaklanma", kahraman seviyesine yükseltilen bir şahsın hayatı ve kahramanlıkları hakkında ayrı ayrı çeşitli rivayet ve hikayelerin bir konu çizgisi etrafında bir araya gelmesidir.

Ancak, genelde sîrelerde "odaklanma" daha geniş kapsamlı olup, kahramanın biyografisiyle yetinmeyerek onun şeceresi, ecdatları ve akrabaları hakkında da bilgiler içermektedir. Bu açıdan *ez-Zîr* sîresi de diğer sîrelerden farklı değildir.

El-Muhelhil hakkındaki söz konusu sîreyi ana hatlarıyla şöyle özetleyebiliriz:

ez-Zîr sîresinin ana teması, bir devletin öldürülmesi nedeniyle Bekr ve Tağlib kabileleri arasında çıkan ve çeşitli aralıklarla kırk yıl süren bir savaşa dayanmaktadır. Emîr Murra ve Emîr Rebî'a kardeşler, Bekr ve Tağlib kabilelerinin başkanlarıdır.

Yemen kralı Hassân, Tağlib kabilesinin başkanı olan Emîr Rebî'a'yı öldürür. Emîr'in büyük oğlu Kuleyb b. Rebî'a hile yaparak Yemen kralını öldürüp babasının intikamını alır ve sonunda Tağlib

kabilesinin başkanı olur. Kibirli ve iddialı bir karaktere sahip olan Kuleyb, amcası Emir Murra'nın kızı Celile ile evlidir.

Yemen kralının kızkardeşi olan Su'âd, Kuleyb'den kardeşinin intikamını almak üzere tanınmasını diye kılık değiştirerek onun amcasının oğlu Cessâs'a misafir gider.

Su'âd, Cessâs ile Kuleyb arasında düşmanlık sokmak için devesini, otlatmak üzere Kuleyb'in koruluğuna bırakır. Buna kızan Kuleyb, deveyi öldürür. Misafirinin devesinin öldürülmesini kendisi için bir hakaret olarak değerlendiren Cessâs, Kuleyb'i öldürür.

Kuleyb'in küçük kardeşi el-Muhelhil, kardeşinin intikamını almak için ilk iş olarak, Kuleyb'in karısı ve amcasının kızı olan Celile'yi babasının evine gönderir ve Bekr kabilesine savaş ilan eder. Bu savaşta el-Muhelhil, bir çok kahramanlık sergiler ve maceralar yaşar.

Babasının evinde Celile'nin, Kuleyb'den Carv adında bir oğlu olur.

Yıllar sonra Carv, bir savaşta karşı karşıya geldiği amcası el-Muhelhil ile tanışır ve ondan, babasının katilinin kendisinin evinde büyüdüğü dayısı Cessâs olduğunu öğrenir.

Carv hile yaparak dayısı Cessâs'ı öldürerek babasının intikamını alır. Bu olaydan sonra Carv, bir çok savaşa katılarak zaferler kazanır.

Sîrenin sonlarına doğru bir ihtiyar durumuna gelen el-Muhelhil, yolculuğu esnasında kendisine eşlik eden iki köle tarafından öldürülür.7.

ez-Zîr siresi, özet şeklinde de olsa genel olarak Arapların ve Arap kabilelerinin tarihlerinin anlatımıyla başlar. Burada bahsedilen bu tarihi dönem, bu kabilelerin bir "altın çağı" gibi sunulup, eserin "epik zamanını" oluşturmaktadır.

ez-Zîr'in giriş bölümünde eserin ana karakterlerinin mensup oldukları Tağlib ve Bekr kabilelerinin şecere tarihleri hakkında bilgi verilir.8 Sîrenin başlangıç bölümünde verilen bu tür bilgiler, genelde destan tarzına özgü olup, kahramanı tanıtmayı amaçlamaktadır. ez-Zîr' in bu bölümünde olaylar, Tağlib kabilesinin başkanı ve el-Muhelhil'in babası Emir Rebî'a ve onun kardeşi Bekr kabilesinin başkanı Emir Murra etrafında odaklanmıştır. Bu durumda el-Muhelhil, kardeşi Kuleyb ve bunların amcalarının oğlu Cessâs arka planda olup, başlangıçta bir aktivite sergilemezler ve bu bölümde cereyan eden olaylara faal olarak katılmazlar.9

Eserin bu bölümünde yer alan Emir Rebî'a'nın Hassân tarafından, Hassân'ın ise Kuleyb tarafından öldürülmesi gibi olaylardan sonra, odaklanmanın ikinci merhalesinde olayların Rebî'a- Murra ikilisinin yerine, Kuleyb- Cessâs ikilisinin etrafında cereyan ettiğini görmekteyiz. ez-Zîr' in bu bölümünde, Kuleyb'in öldürmüş olduğu Yemen kralının hilekâr ve ihtiyar kız kardeşi Su'âd, iki amca oğlu arasında fitnelik yaparak, Cessâs'ın Kuleyb'i öldürmesine, Tağlib ve Bekr kabileleri arasında rivayetlere göre kırk yıl süren bir savaşa neden olup, böylece kardeşi olan Yemen kralının da öcünü almış olur.

ez-Zîr' deki olayların gelişmesi, el-Muhelhil-Cessâs ikilisini olayların merkezine çeker ve bu bölümde olaylar genel olarak el-Muhelhil'in etrafında odaklanarak gelişir.

el-Muhelhil, ez-Zîr'in başlangıcında hayatını aşk ve işret meclislerinde sürdürdü ve hayatı hafife alan kayıtsız bir kişi olarak tasvir edilmekte ve "Zîr en-Nisâ"10 (Kadınlarla fazla düşüp kalkan erkek) olarak adlandırılmaktadır. ez-Zîr

ve *Eyyâmu'l-Arab*'da el-Muhelhil'in bu şekilde tasvir edilmesi sîrenin sonraki safhalarında, Kuleyb'in öldürülmesinden sonra mensup olduğu Tağlib kabilesinden olan akrabalarının baskısı altında aktif harekete geçerek, kardeşinin intikamını almak için Cessâs'a ve Bekr kabilesine karşı savaş açmasını engellemez. Diğer taraftan eserde, el-Muhelhil'in görünen pasifliği onun, Âbid Nu'mân denilen bir şahsın "*yedi yıl savaşma*" tavsiyesine uymasıyla izah edilmektedir.¹¹ "*Odaklanma*"da, el-Muhelhil ile ilgili birkaç epizot da bulunmaktadır: Bekr Oğullarının, el-Muhelhil'in savaşlardaki başarısının onun adına dayandığını düşünerek atını çalmaları,¹² sonra el-Muhelhil'in, tanınmasını diye dış görünümünü değiştirerek atını geri alması, el-Muhelhil'in düşmanlarının, onu savaşta vazgeçirmek için yabancı bir kişiyi Kuleyb'in mezarında saklayarak onu Kuleyb'in ağzından konuşturmaları (el-Muhelhil, düşmanlarının bu hilesini anlamış ve onları cezalandırmıştır.) bu tür epizotlardır.

el-Muhelhil'in geçici olarak yenilgiye uğraması (sarhoşken düşmanları tarafından yaralanması) söz konusu sîrenin kaynaklarından biri durumunda olan *Eyyâmu'l-Arab*'da da yer almıştır. Burada o, savaş sonrası Bekr oğullarına esir düşüp ve sonrada bir anlaşma yoluyla kurtulsa da *ez-Zîr* 'de bu epizot, destan kurallarına uygun şekilde işlenerek değişik bir boyut ve anlam kazanmaktadır. Öyle ki o, sîrenin bu epizotunda çeşitli maceralar yaşayarak, destan kahramanlarına uygun bir şekilde kahramanlığı sonuca esirlikten kurtulur.

ez-Zîr'de zikredilen bu epizotlardan sonra, "*odaklanma*"nın belli şekilde bir kutuptan diğer bir kutuba kaydığını görmekteyiz. Bu yüzden olaylar, intikam al-

ma görevini yerine getirmiş el-Muhelhil'in etrafında değil, kardeşi Kuleyb'in Bekr oğulları kabilesinde büyütülmüş olan oğlu Carv'in etrafında odaklanmaktadır. *ez-Zîr*'in konu çizgisinde *odaklanmadaki* bu kayma, eserin konusunda bir kopukluğa yol açabilirdi, ancak burada dünya folklorunda yaygın olan, birbirlerini önceden değil de ancak savaş zamanında tanıyan akrabaların mücadelesi¹³ el-Muhelhil ile yeğeni Carv'in birbirleriyle savaşmaları- epizodunun yer alması, olası bir kopukluğu ortadan kaldırıyor. Zira el-Muhelhil, Kuleyb'in öldürülmesinden sonra onun hamile eşi ve kendisini amcasının kızı Celile'yi babasının evine gönderdiğinden dolayı, orada doğan yeğeni Carv'i tanııyordu. *ez-Zîr* 'in el-Muhelhil ve Carv'in konu çizgileri arasında bir köprü rolü oynayan bu mücadele esnasında onlar birbirlerini tanır ve bu epizottan sonra Carv, olayın gerçek yüzünü öğrenir ve babasının katili Cessâs'ı tuzağa düşürerek öldürür. Bu sonuncu epizot, *ez-Zîr* 'in olaylarının Carv üzerinde odaklandığını göstermektedir. Burada biz, artık *odaklanma* ibresinin Carv üzerinde döndüğünü görmekteyiz.

Görüldüğü gibi bir kompozisyon usulü olarak "*odaklanma*", *ez-Zîr* 'de yer alan motif ve epizotların baş kahraman konumunda olan el-Muhelhil'in etrafında toplanmasına neden olmuş, el-Muhelhil'i burada yer alan olayların odak noktasına çekmiş ve onun ecdat ve seleflerini de ihtiva etmiştir. Söz konusu sîre, el-Muhelhil hakkında olan çeşitli rivayetlerin, bu kompozisyon usulü sayesinde onun etrafında toplanmasıyla meydana gelmiştir. Bilindiği gibi "*odaklanma*"nın genelde fonksiyonel özelliklerinden biri, bizzat bir konunun sınırları çerçevesinde eserin kahramanı ile ilgili çeşitli hikâyeleri bir araya getirmesidir.

Görüldüğü üzere tipolojik görünüm olarak halk nesri, çağdaş tahkiyeciliğin meydana gelmesinin bir kaynağı gibi kabul edilmektedir. Bu açıdan sîreler de, muhtemelen çağdaş Arap nesrinin kaynaklarından birini oluşturmaktadırlar. Bu nedenle, sîrenin poetik (kompozisyon, edebi vasıtalar, üslup vb.) açıdan incelenmesi, çağdaş Arap nesrinin kapsamlı bir şekilde araştırılması yolunda önemli bir rol oynayabilir.

NOTLAR

- * Atatürk Üni. Fen-Ed. Fak. Doğu Dilleri ve Ed. Bölümü Öğretim Üyesi.
1. Arapça kökenli bir kelime olup, " hayat hikayesi, özgeçmiş" anlamına gelmektedir. Sîre ve onun Arap Halk Edebiyatı'ndaki yeri hakkında bilgi için bkz. Fuad Hasaneyn, *Kasasunâ's-Şa'bi*, Kahire, 1947, s. 125. ; Faruk Hurşîd, *Edvâ' 'alâ*

es-Stretî's- Şa'biyye, Kahire, 1964, s.160. ; Faruk Hurşîd ve Mahmud *ez-Zihni*, *Fennu Kitâbetî's-Stretî's-Şa'biyye*, Kahire, 1961, s.170.

2. "ez-Zîr Ebû Leylâ el-Muhelhil b. Rebî'a" adlı sîrenin adı bundan sonra kısaca *ez-Zîr* olarak kullanılacaktır. *ez-Zîr Ebû Leylâ el-Muhelhil b. Rebî'a*, Beyrut, 1975.
3. *ez-Zîr*, s.176-177.
4. *ez-Zîr*, s.176-177.
5. *Aynı eser*, s.69,72.
6. *Aynı eser*, s.67-68.
7. *ez-Zîr*, s.34-203.
8. *ez-Zîr*, s.34-35.
9. *Aynı eser*, s.40-41.
10. *Aynı eser*, s.35 ; Ebû Ubeyde, *Eyyâmu'l-Arab fi'l-Câhiliyye*, Kahire, 1942, s.152.
11. *Aynı eser*, s.105.
12. *Aynı eser*, s.107.
13. *ez-Zîr*, s.178-183.

BİZE GELEN KİTAPLAR

Prof.Dr. Dursun Yıldırım, "Türk Bitiği", Ankara 1998, Akçağ Yayınları • Prof.Dr. Emine Gürsoy-Naskali, "Altay Destanı Maaday Kara", İstanbul 1998, Yapı-Kredi Yayınları • Prof.Dr. Ensar Aslan, "Halk Şiirindeki Tarihi Olaylar", Diyarbakır 1999, Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları • Memduh Şenol, "Ve Aradan Yıllar Geçti", Alaşehir 1994 • Prof.Dr. Dursun Yıldırım, "Türk Edebiyatında 'Bektaşî Fıkraları'", Ankara 1999, Akçağ Yayınları • "Elazığ '98" Elazığ Valiliği Yayınları • Yrd.Doç.Dr. Ergünöz Akkoca, "Tarihimizde ve Kültürümüzde Nevruz", Elazığ 1999, Elazığ Valiliği Elaskav Yayınları • Sadık Tural - "Bilgelerin Yolunda", Ankara 1999, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları • Necmettin Ardiçoğlu, "Harput Tarihi", Ankara 1997, Elazığ Sanat, Kültür, Araştırma Tanıtma ve Hizmet Vakfı Yayınları • Mehmet Zeki Akdağ, "Önce Şiir Vardı", İstanbul 1999 • Doç.Dr. Mustafa Öztürk, "Akabe Meselesi", Elazığ 1998 Fırat Üniv. Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları • "8. Türk Dünyası Gençlik Günleri ve Kurultayı" Ankara 1998, Türk Yurdu Yayınları • Yücel Hacıoğlu, "Dündar Taşer'in Hatırasına Armağın - Türkiye'de Modernleşme ve Demokrasi Meselesi" Ankara 1998, Türk Yurdu Yayınları • Prof.Dr. Sadık Tural - Annagül Nurmehmet "Gorkut Ata Türkmen Halk Nüshası" Ankara 1999, Türkmenbaşı Adındaki Türkmenistan Millî Kolyazmalar Enstitüsü Yayınları • "I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri '22 - 24 Ekim 1998)" Ankara 1999, G.Ü. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları • Bahtiyar Vahabzade (Hazırlayan Seyfettin Altaylı), "Gülistan Poemalar" Ankara 1998, Kültür Bakanlığı Yayını • Halil Rıza Ulutürk (Hazırlayan Seyfettin Altaylı) *Azadlık Şiirler*", Ankara 1998, Kültür Bakanlığı Yayını • Doç.Dr. Ali Berat Alpekin, "Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı" Ankara 1997, Akçağ Yayını • Yahya Akengin "Sözümüz var" Ankara 1994, Ecdâd Yayını • "Cem Vakfı Çalışmaları ve Vakıf Genel Başkanı Prof.Dr. İzzettin Doğan'ın Görüş ve Düşünceleri", İstanbul 1998, Cem Vakfı Yayını • Mehmet Çınarlı, "Güzelliklere Doymam" Ankara 1995, Ecdâd Yayını • Fanuza Nodrşina "Başkurt Halık Yırları - Yır Rivayetleri" Ufa 1997 Kitap Yayınları • Prof.Dr. Umay GÜNAY, "Türkiye'de Aşık Tarzı Şiir Geleneği ve Ruya Motifi" Ankara 1999, Akçağ Yayını.